



Ancient
O.W.L.

Ο Βεναρδάδος της πέτρας, της ξερολιθιάς, του μαρμάρου και της τέχνης

Η ευρύτερη περιοχή της «έξω μεριάς» της Τήνου κατοικείται ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, ενώ η ιστορική διαδρομή της περιοχής φαίνεται να εμπλουτίζεται ιδιαίτερα από την περίοδο της Βενετοκρατίας (12ος αι. μ.Χ.) και εξής.¹ Το 1429 μ.Χ., έπειτα από αίτημα των κατοίκων της Τήνου να παύσει το καθεστώς εκμίσθωσης του νησιού και να ανατεθεί η διοίκησή του σε Βενετούς ευγενείς, διορίστηκε ρέκτορας (κυβερνήτης) της νήσου ο Βερνάρδος Μπολάνης,² όνομα με το οποίο έχει συνδεθεί ετυμολογικά το τοπωνύμιο «Βεναρδάδος».

Ο Βεναρδάδος αναπτύσσεται αμφιθεατρικά γύρω από δύο εισόδους, μέσα σε ένα τοπίο όπου η πέτρα, το μάρμαρο και η ξερολιθιά συνθέτουν μια ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία. Ο οικισμός διατηρεί μέχρι σήμερα την παραδοσιακή του μορφή με τις λιτές, λιθόκτιστες κατοικίες που ακολουθούν τη μορφολογία του εδάφους.

Η πρώτη είσοδος οδηγεί μέσω ανοδικών σκαλοπατιών στη μικρή πλατεία, όπου δεσπόζει η ολομάρμαρη ναόμορφη κρήνη του 1958. Η κρήνη αυτή αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα της τοπικής μαρμαρογλυπτικής, έργο με νεοκλασικά και νεοβυζαντινά στοιχεία, οργανωμένο γύρω από μνημειακή είσοδο με πλούσιο γλυπτό διάκοσμο και ολόγλυφη κουκουβάγια στην κορυφή, φέρουσα την επιγραφή «ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ», έργο του Εμμανουήλ Λ. Βούλγαρη.³ Δεξιά από την κρήνη, τα σκαλοπάτια οδηγούν στο εσωτερικό του χωριού, ενώ η ευθεία διαδρομή οδηγεί στη μεγάλη εκκλησία του χωριού, τον Άγιο Ιωάννη Θεολόγο (το πρώτο ναίδριο χτίστηκε στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, ενώ η ανακαίνισή του ολοκληρώθηκε το 1911), με παραδοσιακές κατοικίες εκατέρωθεν.

Η δεύτερη είσοδος ακολουθεί τον περιφερειακό δρόμο του οικισμού και οδηγεί έως το μικρό εκκλησάκι του Αγίου Λαζάρου, το οποίο κτίστηκε το 2010, ενώ στη αρχή της εισόδου αριστερά, ξεκινά το μονοπάτι προς τον περίτεχνο περιστεριώνα (1843). Η είσοδος αυτή εξυπηρετεί την πρόσβαση στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πολιτιστικού Συλλόγου του Βεναρδάδου, χώρο που δημιουργήθηκε (1988-89) με τη συλλογική προσπάθεια των κατοίκων για να φιλοξενεί δράσεις που διατηρούν ζωντανή την πολιτιστική ταυτότητα του χωριού.

Στο βάθος του οικισμού σώζονται οι παραδοσιακές πλύστρες (1874) όπου άλλοτε συγκεντρώνονταν οι γυναίκες του χωριού για να πλύνουν ρούχα, και δίπλα τους οι περίτεχνες μαρμαρίνες γούρνες, όπου πότιζαν τα ζώα. Το σημείο αυτό, πλαισιωμένο από πλούσια βλάστηση, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αρμονικής συνύπαρξης φυσικού και ανθρωπογενούς τοπίου. Στην αντίθετη πλευρά, μεταξύ των δύο εισόδων, στο λαγκάδι με τον ελαιώνα, κτίστηκε το 1980 η μικρή εκκλησία του Αγίου Φανουρίου, η οποία αγιογραφήθηκε από τον ιδιοκτήτη της, ζωγράφο Νίκο Κ. Γαϊτή.

Οι κατοικίες του Βεναρδάδου ακολουθούν τον παραδοσιακό τυπολογικό χαρακτήρα της Τήνου. Αναπτύσσονται συνήθως σε δύο επίπεδα, με το κατώι να εξυπηρετεί στην αποθήκευση σιτηρών, λαδιού και αγροτικών εργαλείων και τον επάνω όροφο να περιλαμβάνει δύο μικρές κρεβατοκάμαρες, ένα μεγάλο σαλόνι με καμάρα (βόλτο) και την κουζίνα. Η διακόσμηση των σπιτιών περιλάμβανε μαρμαρίνους φεγγίτες, σκαλιστά υπέρθυρα, τα οποία εξυπηρετούσαν τον φυσικό φωτισμό και τον αερισμό των κατοικιών,⁴ ενώ οι ασβεστωμένες αυλές με άνθη αποτελούσαν χαρακτηριστικό στολίδι του οικισμού και μαρτυρούν όχι μόνο τη δεξιοτεχνία των μαστόρων, αλλά και μια βαθιά καλλιεργημένη αισθητική αντίληψη των κατοίκων που χαρακτήριζε ακόμη και τις πιο απλές καθημερινές κατασκευές.



Ολόγλυφη κουκουβάγια κρήνης
Πηγή: Φλωράκης, 2010

¹ Σφυροέρας Β., 1996, *Τήνος*, Αθανασιάδης Β., (Επιμ.), Εγκυκλοπαίδεια Παπυρους Λαρούς Μπριτάνικα, Τομ.57, Εκδόσεις: Πάπυρος, σελ.299-300

² Συμπλήρωμα Ελληνικής Έκδοσης, 1983, *Τήνος*, Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, Τομ. 33, Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία Ακάδημος, σελ.101

³ Φλωράκης Α., 2010, *Μαρμαρίνες Κρήνες της Τήνου*, Εκδόσεις: Ερίννη, Αθήνα, σελ.145-146

⁴ Βαφειάδου Μ., 2021, *Το Σινάφι: Συλλογικό Εργαστήρι Μαρμαροτεχνίας στην Τήνο*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, σελ.72

Το φυσικό περιβάλλον του Βεναρδάδου υπήρξε καθοριστικό για τη διαμόρφωση της καθημερινότητας και της αισθητικής των κατοίκων του. Το έντονο ανάγλυφο, οι μαρμαροφόρες πλαγιές, οι ξερολιθιές, οι αναβαθμίδες και το διαρκές παιχνίδι του κυκλαδίτικου φωτός πάνω στην πέτρα συνέβαλαν σε μια ιδιαίτερη οπτική εμπειρία. Η γεωμορφολογία της περιοχής συνυφαίνεται με τη θρησκευτική παράδοση, την τεχνική της πέτρας και τις αγροτικές πρακτικές.⁵ Το έντονο ανάγλυφο και οι ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες επηρέασαν τον τρόπο οργάνωσης του οικισμού και της γεωργίας.⁶ Για την καλλιέργεια αξιοποιήθηκε η τεχνική των αναβαθμίδων (ξερολιθιάς), μέθοδος διαχείρισης του επικλινούς εδάφους⁷ διαδεδομένη σε πολλά κυκλαδονήσια, καθώς επιτρέπει την καλλιέργεια σε εδάφη με έντονη κλίση⁸. Ο άφθονος σχιστόλιθος της περιοχής αξιοποιήθηκε τόσο για την αρμολόγηση των τοίχων, όσο και ευρύτερα στην παραδοσιακή κατοικία,⁹ χαρακτηριστικό που διακρίνει και την παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Βεναρδάδου. Η σχέση αυτή με το τοπίο εξελίχθηκε σταδιακά σε τρόπο αντίληψης του χώρου, της μορφής και του μέτρου. Η πέτρα δεν αποτέλεσε απλώς οικοδομικό υλικό, αλλά φορέα μνήμης, τεχνικής γνώσης και αισθητικής καλλιέργειας.

Η σχέση των κατοίκων με το μάρμαρο υπήρξε οργανική και διαχρονική. Πολλές από τις οικογένειες του Βεναρδάδου ασχολούνταν με την τέχνη της μαρμαρογλυπτικής, με αρκετούς τεχνίτες να μεταναστεύουν για εργασία μεταφέροντας της τεχνογνωσία τους και πολλούς από αυτούς να επιστρέφουν περιοδικά στο νησί.¹⁰ Μάλιστα, στο πλακόστρωτο του χωριού διακρίνονται ακόμη και σήμερα τα αρχικά των νεαρών μαρμαρογλυπτών, καθώς και διακοσμητικά σχέδια - άνθη, καράβια, πουλιά – τα οποία αποτελούν μαρτυρία της ζωντανής αυτής τέχνης στην καθημερινότητα του τόπου.

Η συνεχής συνύπαρξη ανθρώπου και τοπίου, η καθημερινή επαφή με το μάρμαρο, η πειθαρχία της χειρωνακτικής εργασίας, αλλά και η μοναδική ποιότητα του κυκλαδίτικου φωτός καλλιέργησαν μια ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στη μορφή, στην αναλογία και στην ομορφιά. Ίσως γι' αυτό ο Βεναρδάδος, όπως και ολόκληρη η έξω μεριά της Τήνου, ανέδειξε διαχρονικά σημαντικούς μαρμαρογλύπτες, γλύπτες και εικαστικούς. Έτσι, η τέχνη στον Βεναρδάδο δεν υπήρξε ποτέ μια απομονωμένη δημιουργική δραστηριότητα, αλλά οργανικό στοιχείο της ζωής και της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου.

Ειρήνη Τσακίρη,
Αρχαιολόγος και Ιστορικός της Τέχνης



Κάτοψη Βεναρδάδου [επεξεργασία λήψης από τη διαδικτυακή πλατφόρμα Google Earth, με απόδοση δεδομένων του 2024]

⁵ Zafeiropoulos G., Karampela S., Drinia H., 2025, *Geoheritage, Geoeducation and Geotourism Synergies on Tinos Island*, Land, Vol.14(7), DOI: 10.3390/land14071481

⁶ Λειβαδίτης Γ., Αλεξούλη-Λειβαδίτη Α., 2001, *Geomorphology of the Island of Tinos*, Bulletin of the Geological Society of Greece, Vol.34(1), DOI:10.12681/bgs.17041, pp.389–396

⁷ Dubisch J., 1976, *The Ethnography of the Islands: Tinos*, Annals of the New York Academy of Sciences, Vol.268, DOI:10.1111/j.1749-6632.1976.tb47654.x, p.314

⁸ Σεχρεμέλη Α., 2009, *Χωρικός Σχεδιασμός Βιώσιμης Ανάπτυξης για τις Μικρές Κυκλάδες*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, σελ.48

⁹ Βαφειάδου Μ., 2021, *Το Σινάφι: Συλλογικό Εργαστήρι Μαρμαροτεχνίας στην Τήνο*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, σελ.32

¹⁰ Μαυρομαράς Δ.Μ., 1888, *Ιστορία της Τήνου* [μετάφρ. εκ του γαλλικού], Αθήνα: εκ του Τυπογραφείου «Ο Λαός», σελ.30



Ancient
O.W.L.

Venardados: A Village of Stone, Dry-Stone Walls, Marble and Art



The wider area of the “Exo Meria” (Outer District) of Tinos has been inhabited since prehistoric times, while its historical development became particularly significant from the period of Venetian rule onwards (12th century AD).¹¹ In 1429 AD, following a request by the inhabitants of Tinos to abolish the system by which the island was leased out and instead place its administration under Venetian nobles, Bernardo Bolani was appointed *Rector* (Governor) of the island.¹² His name is considered the etymological origin of the place name Venardados (Benardados).

Venardados unfolds amphitheatrically around two entrances, within a landscape where stone, marble and dry-stone walls form a distinctive cultural identity. To this day, the settlement has preserved its traditional character, with its simple stone-built houses harmoniously following the natural contours of the terrain.

The first entrance leads, via an ascending flight of steps, to the village square, dominated by the all-marble, shrine-like fountain built in 1958. This fountain is a representative example of local marble craftsmanship, combining Neoclassical and Neo-Byzantine elements. It is organized around a monumental façade richly decorated with sculptural ornamentation and crowned by a fully sculpted owl bearing the inscription “ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ” (“Symbol of Wisdom”), a work by Emmanouil L. Voulgaris.¹³ To the right of the fountain, a staircase leads into the heart of the village, while the straight path continues towards the village's main church, Saint John the Theologian (the original chapel was built at the end of the 18th century, while its renovation was completed in 1911). Traditional houses line both sides of the route.



Fully Sculpted Owl
Source: Florakis, 2010.

The second entrance follows the settlement's peripheral road and leads to the small chapel of Saint Lazarus, built in 2010. At the beginning of this entrance, on the left, starts the footpath leading to the village's ornate dovecote (1843). This entrance also provides access to the Cultural Association Hall of Venardados, a community venue established in (1988-89) through the collective efforts of the villagers to host activities that preserve and promote the village's cultural identity.

At the far end of the settlement lie the traditional communal washhouses (1874) where the women of the village once gathered to wash their clothes. Beside them stand finely crafted marble troughs that were used for watering livestock. Surrounded by abundant vegetation, this area offers a characteristic example of the harmonious coexistence of the natural and the built environment. On the opposite side, between the two village entrances, in the small valley planted with olive trees, stands the chapel of Saint Phanourios, built in 1980 and decorated with frescoes by its owner, the painter Nikos K. Gaitis.

The houses of Venardados reflect the traditional architectural typology of Tinos. They are generally arranged on two levels: the ground floor (*katoi*) served as storage for grain, olive oil and agricultural tools, while the upper floor comprised two small bedrooms, a spacious living room with a vaulted arch (*volto*), and the kitchen. Decorative features included marble transoms and finely carved lintels, which provided natural light and ventilation.¹⁴ Whitewashed courtyards filled with flowers formed a characteristic feature of the settlement, bearing witness not only to the skill of local craftsmen but also to the refined aesthetic sensibility of the inhabitants, which was expressed even in the simplest aspects of everyday life.

¹¹ Sfyroeras, V., 1996. *Tinos*. In: V. Athanasiadis (ed.), *Papyros Larousse Britannica Encyclopedia*, Vol. 57. Athens: Papyros Publications, pp. 299–300. (in Greek)

¹² Supplement to the Greek Edition, 1983. *Tinos*. Great Soviet Encyclopedia, Vol. 33. Athens: Akadimos Publishing Company, p. 101. (in Greek).

¹³ Florakis, A., 2010. *Marble Fountains of Tinos*. Athens: Erinni Publications, pp. 145–146. (in Greek)

¹⁴ Vafeiadou, M., 2021. *The Sinafi: The Collective Marble Craft Workshop of Tinos*. Volos: University of Thessaly, p. 42. (in Greek)

The natural environment of Venardados played a decisive role in shaping both the daily life and the aesthetic outlook of its inhabitants. The rugged terrain, marble-bearing hillsides, dry-stone walls, agricultural terraces and the ever-changing play of Cycladic light upon the stone created a unique visual experience. The area's geomorphology is inseparably linked with its religious traditions, stone-building techniques and agricultural practices.¹⁵ The steep landscape and distinctive climatic conditions determined both the organization of the settlement and local farming methods.¹⁶ Agriculture relied on the technique of terracing (dry-stone walling), a method of managing sloping terrain¹⁷ that is widespread throughout many of the Cycladic islands, as it makes cultivation possible on steep slopes.¹⁸ The abundant local slate was used extensively for wall pointing and throughout traditional construction,¹⁹ a defining feature of Venardados' vernacular architecture. Over time, this close relationship with the landscape evolved into a particular way of perceiving space, proportion and form. Stone became far more than a building material; it became a bearer of memory, technical knowledge and artistic expression.

The relationship between the people of Venardados and marble has always been deep-rooted and enduring. Many local families practised the art of marble carving, and numerous craftsmen emigrated in search of work, carrying their expertise abroad before periodically returning to the island.²⁰ Even today, the initials of young marble apprentices can still be seen engraved into the village's stone-paved streets, alongside decorative motifs—flowers, ships and birds—which remain lasting testimony to the living presence of this artistic tradition in everyday village life.

The continuous interaction between people and landscape, daily contact with marble, the discipline of manual craftsmanship and the unique quality of Cycladic light fostered an exceptional sensitivity to form, proportion and beauty. Perhaps for this reason, Venardados, like the entire Exo Meria region of Tinos, has produced generations of distinguished marble sculptors, sculptors and visual artists. In Venardados, art was never an isolated creative pursuit but an integral part of everyday life and an essential element of the village's cultural identity.

Eirini Tsakiri
Archaeologist and Art Historian



Plan of Venardados [adapted from imagery obtained through the Google Earth online platform, using the 2024 data rendering]

¹⁵ Zafeiropoulos, G., Karampela, S. and Drinia, H., 2025. *Geoheritage, Geoeducation and Geotourism Synergies on Tinos Island*. Land, 14(7). DOI: 10.3390/land14071481.

¹⁶ Leivaditis, G. and Alexouli-Leivaditi, A., 2001. *Geomorphology of the Island of Tinos*. Bulletin of the Geological Society of Greece, 34(1), pp. 389–396. DOI: 10.12681/bgsg.17041.

¹⁷ Dubisch, J., 1976. *The Ethnography of the Islands: Tinos*. Annals of the New York Academy of Sciences, 268, p. 314. DOI: 10.1111/j.1749-6632.1976.tb47654.x.

¹⁸ Sechremeli, A., 2009. *Spatial Planning for Sustainable Development in the Small Cyclades*. Volos: University of Thessaly, p. 48. (in Greek)

¹⁹ Vafeiadou, M., 2021. *The Sinafi: The Collective Marble Craft Workshop of Tinos*. Volos: University of Thessaly, p. 32. (in Greek)

²⁰ Mavromaras, D.M., 1888. *History of Tinos [translated from the French]*. Athens: "O Laos" Printing House, p. 30. (in Greek)